



STADSHOLMEN

PHAETON 11

Trädgårdsgatan 3

GAMLA STAN



Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

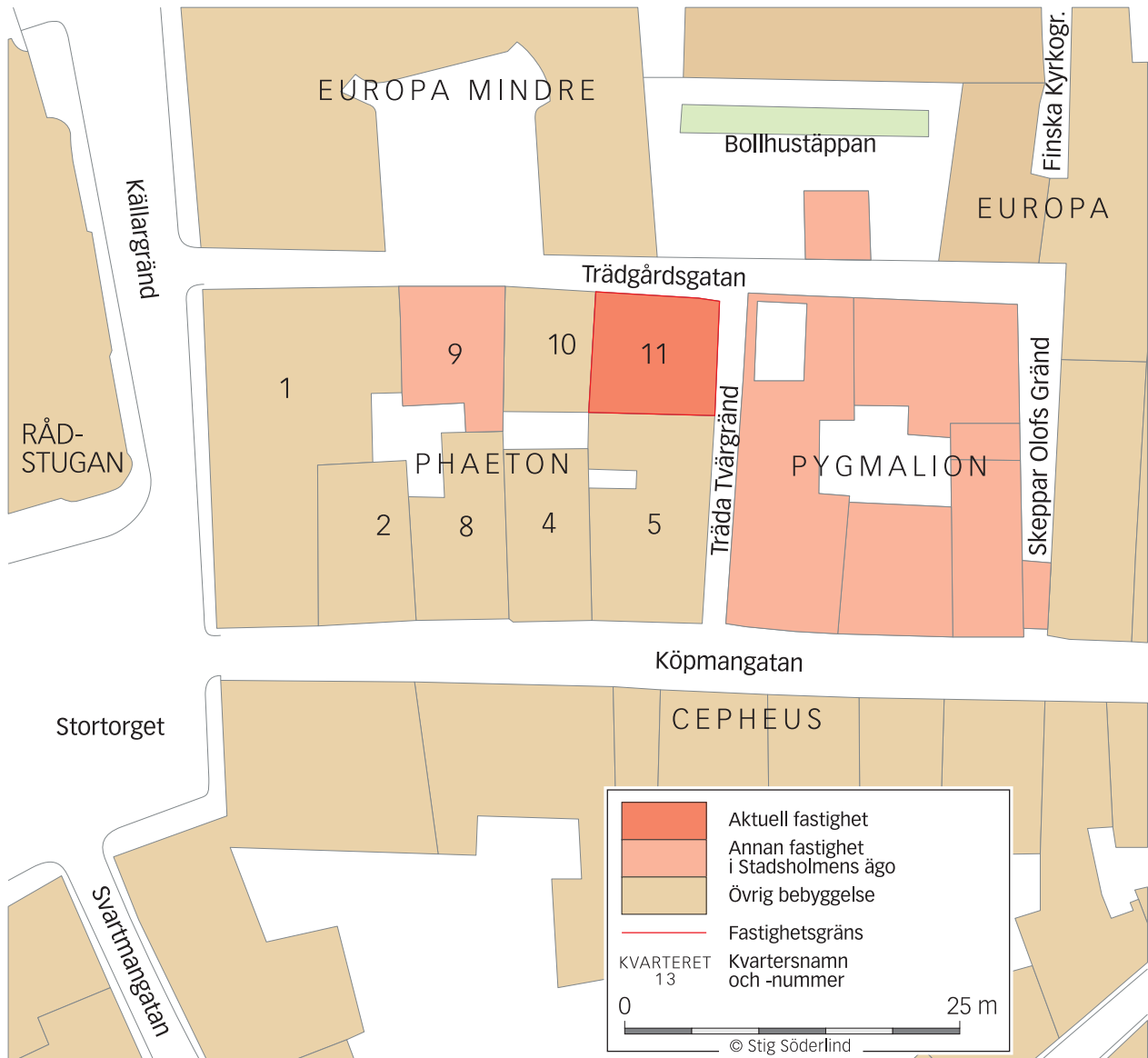
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se





TRÄDGÅRDSTVÄRGRÄND
MED PHAETON 11 NÄRMEST
TILL HÖGER I BILD.
FOTO: L. AF PETERSENS,
STADSMUSEETS ARKIV,
F 60573.

Phaeton 11 innehåller många tidsskikt från medeltid och framåt, så som ofta är fallet med husen i Gamla stan. Fastigheten ligger undanskymt, vilket sannolikt var orsaken till att staden köpte huset 1874 för Besiktningsbyråns verksamhet, som pågick här till 1918.

För att förhindra spridningen av könssjukdomar var stadens prostituerade tvungna att registrera sig här och genomgå en gynekologisk besiktning två gånger per vecka. De sjuka skickades till kurhus, de friska fick ett intyg. Anställd polispersonal bodde i huset med sina familjer, medan läkarna kom dit på mottagningstiderna. Verksamheten kan inte avläsas fysiskt i dagens byggnad, som däremot innehåller fast inredning från 1700-talet och framåt.

Phaeton 11 är blåvärderad enligt Stockholms Stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Detta

innebär att fastigheten har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Under flera hundra år var Gamla stan Stockholms centrum. Medeltidens bebyggelse bestod av hus i trä eller tegel, ofta med torvtak. Till husen fanns många gånger källare med väggar av natursten och tegelvalv eller bjälktak. Tegelhusens fasader var inte putsade och kunde ha dekor i form av blinderingar, formtegel eller mönstermurning. Den medeltida,



BYGGNADEN LIGGER AVSIDES, I HÖRNET MELLAN TVÅ TRÄNGA BAKGATOR. FOTO: J. MALMBERG.

oregelbundna stadsplanen är ännu i dag mycket väl bevarad och många hus har i hög utsträckning kvar medeltida murverk bakom senare tiders fasadutformningar och inredningar.

Det expansiva 1600-talet, när Sverige utvecklades till en stormakt, gav en annan prägel åt staden med flera nybyggen men också modernisering av de äldre husen. Byggnaderna fick stora vindar i flera våningar med höga, branta tak och ofta en dekorativ fasadutsmäckning i natursten. Samtidigt anpassades de nybyggda husen längs framför allt Nygatorna i väster till en reglerad stadsplan.

Under 1700-talets mitt och senare hälft byggdes husen ofta på med en våning. Vindarna var nu mindre och taken flackare. Fasaderna utfördes släta och putsade, och rummen inreddes med kakelugnar och

snickerier som till stor del finns bevarade i dag.

Vid 1800-talets senare del och under tidigt 1900-tal fick många byggnader fasader med tidstypiska dekorer i stucc eller puts och bottenvåningarna gjordes ofta om till butiksfasader med stora skyltfönster.

Gamla stan hotas – och räddas

Under senare delen av 1800-talet försköts stadens centrum till Norrmalm. Gamla stan började att successivt förslummas och många diskussioner fördes om stadsdelens sanitära förhållanden. Det kom till och med förslag om att riva stora delar och bygga helt nytt. När de nya stadsdelarna på malmarna växte fram omkring 1900 blev problemen i Gamla stan ännu mer uppenbara, men de enskilda fastighetsägarna var inte villiga att bekosta saneringarna. Samfundet S:t Erik – som bildades 1901 och arbetade för att väcka intresse för stadens kulturhistoriskt värdefulla miljöer – oroades för stadsdelens framtid och tog på 1930-talet initiativet till att bilda AB Stadsholmen. Det nya bolaget fick i uppdrag att förvärva, restaurera och modernisera bebyggelsen med hänsyn bland annat till kulturhistoriska värden. De första åtgärderna i stor skala genomfördes i kvarteret Cepheus och flera av de genomförda renoveringarna har varit goda exempel, inte minst de allra första insatserna som gjordes.

I dag är Gamla stan med sina många bevarade tidslager och hus med en lång och omväxlande byggnadshistoria ett historiskt dokument av oersättligt värde.

HISTORIK

Kvarteret

Kvarteret Phaeton ligger inom de mest centrala delarna av Gamla stan, innanför den äldsta stadsmuren och direkt öster om Stortorget. Köpmangatan i söder är känd sedan 1300-talet, och i norr begränsas kvarteret av Trädgårdsgatan, som sannolikt drogs fram i början av 1400-talet. Öster om kvarteret löper Trädgårdstvärgänd, som under 1400-talet kallades bakgränden. Medeltida murverk har genom åren dokumenterats i nästan alla kvarterets byggnader. Phaeton 11 utgör hörnfastigheten vid Trädgårdsgatan/Trädgårdstvärgänd.

Phaeton 11 fram till 1700-talets mitt

Husets tre nedre våningarna är uppförda under medeltiden, och flera ursprungliga öppningar har dokumenterats under fasadernas puts. Fastighetens



TRAPPAN AV GJUTJÄRN SATTES IN NÅGON GÅNG MELLAN 1875 OCH 1914, DÅ FASTIGHETEN INRYMDE BESIKTNINGSBYRÅN FÖR PROSTITUERADE. SLÅTA DÖRRBLAD AV METALL TILLKOM SANNOLIKT PÅ 1960-TALET. FOTO: J. MALMBERG.

ägare är kända från 1582, då Erik Björnsson sålde fastigheten till sin syster Barbro, änka efter Per Jonsson ryssetolk Sabel. Fastigheten beskrevs som ett stenhus norr om Köpmangatan, in emot Hans Kungliga Majestäts trädgård. Någon gång under 1600-talet byggdes fastigheten på med ytterligare en våning under ett säteritak. I fasaderna kan man se ankarslutar både av medeltida typ och från 1600-talets förra hälft. När arvingarna till Olof Holm 1646 sålde fastigheten till Hans Bartels beskrevs den fortfarande som stenhuset mittemot den lilla Slotts-trädgården, ovanför Bollhuset.

Skräddaren Johan Blombergs hus

Den första brandförsäkringen tecknades 1749 av

skräddaren Johan Blomberg, och för första gången ges en närmare beskrivning av byggnaden. Huset var fyra våningar högt med tre vindar. Under huset fanns sex välvda källare och en bjälkkällare. De tre nedre våningarna bestod av fyra rum vardera, medan den femte innehöll fem rum. Innertaken var olika i de olika våningarna. I den första och fjärde våningen var taken gipsade, på våning 1 trappa målade på väv och på våning 2 trappor målade på panel. Från källarna till våning 1 trappa ledde stentrappor, högre upp var trapporna av trä. Överst fanns tre vindar varav den nedre hade stengolv samt innehöll en liten vindskammare. År 1760 hade Johan Blomberg avlidit och fastigheten ägdes av hans arvingar. Enligt mantalslängden bodde här sammanlagt 27 personer,



DÖRRFODRET FRÅN 1700-TALETS MITT ÅR AV ROKOKOTYP MED KRAFTIG PROFILERING, DÖRRBLADET ÄR YNGRE. FOTO: J. MALMBERG.

uppdelade på flera hushåll. Två hushåll förestods av hantverkare, det ena av skomakare Häggblom med fru, tre barn, fyra gesäller, två lärgossar och en piga, det andra av skoflickaren Närström med fru och en son, en lärgosse och en piga. Ytterligare två barnfamiljer var vice rotemästaren vid brandvakten Kilman med fru och en dotter, samt tunnbindaränkan Krebe med en dotter. Övriga hyresgäster var ensamstående. Brandförsäkringens beskrivning från 1749 gällde under resten av seklet, och några större förändringar bör därför inte ha genomförts.

1800-talets första tre fjärdedelar

År 1819 ändrades beskrivningen i brandförsäkring. Någon ombyggnad tycks inte ha skett, men beskrivningen är mer utförlig än tidigare. Porten låg liksom idag vid Trädgårdsgatan. Bottenvåningen innehöll en förstuga och en gång, två rum med kakelugnar och ett rum med kammarspis, varav alla med fotpaneler.

Där fanns också en tvättstuga med spis och en igenmurad bakugn. I trapploppet till nästa våning omnämndes ett skåp i muren. På våning 1 trappa låg förutom förstugan två rum med kakelugnar, fönster- och bröstpaneler samt gipsade tak. Där fanns också ett kök med spis, järnhäll, ugn och paneltak. Innanför låg ett litet rum med gipstak och fotpanel. Till tredje våningen ledde trätrappa, och här fanns förstuga, tre rum med vävtak, kakelugnar, fönsterpaneler, samt dels bröstpaneler, dels fotpaneler. Här låg också ett kök med spis och paneltak. Till fjärde våningen ledde trätrappa till förstugan, som här hade bjälktak och dagsljus från en öppning på vinden. Våningen innehöll tre rum med kakelugnar och fotpaneler, samt ett kök med spis och gipsat tak. Yttertaget hade två tegeltäckta fall, och en italian med gluggar. Vidare fanns två takkupor mot gatan och en hiss kappa mot gränden. Beskrivningen i brandförsäkringen visar inte på några förändringar av fastigheten förrän 1914.

Besiktningens byråns verksamhet 1874–1918

År 1874 köpte Stockholms stad fastigheten, med avsikt att inrätta en besiktningssal för prostituerade. Från 1859 till 1918 registrerades och besiktigades stadens prostituerade av prostitutionsbyrån, för att undersöka om de var friska eller smittspridande. Spridningen av veneriska sjukdomar ansågs vara ett stort problem, speciellt för allmänheten, det vill säga de sexköpande männen. Kvinnorna skulle infinna sig två gånger per vecka, eller oftare om så ansågs nödvändigt. Undersökningarna var obligatoriska men kostade ingenting. Besiktningens byrå var indelad i en medicinsk avdelning underställd förste stadsläkaren och en polisavdelning underställd Sundhetsnämnden. Polisavdelningen bestod av en föreståndare, en överkonstapel och en eller flera underställda konstaplar.

Förutom den gynekologisk undersökning registrerades kvinnorna av föreståndaren i en speciell bok. De uppgifter som fördes in var kvinnans namn, ålder, utseende, födelseort, föräldrar, tidigare yrke, levnadsförhållanden och orsakerna till att hon prostituerade sig. Dessutom antecknades könssjukdomar och behandling. De registrerade kvinnorna var dessutom ålagda att föra ett tyst och stillsamt leverne, inte saluföra sina tjänster högljutt, vara anständigt klädda och inte uppehålla sig på platser där det rådde förbud för prostituerade, till exempel vissa restauranger och caféer. De flesta var vid den



DEN ÖVERSTA VÅNINGENS FÖNSTERÖPPNINGAR ÄR KORGBÅGIGA OCH LÄGRE ÄN I VÅNINGARNA UNDER. DEN STENPROFILERADE BRÖSTPANELEN BÖR VARA FRÅN 1800-TALET. FOTO: J. MALMBERG.

första inskrivningen dryga 20 år gamla och kom från olika delar av Sverige. De som vid undersökningen befanns vara sjuka skickades till kurhuset Eira på Kungsholmen, de friska fick ett friskhetsintyg. Vid sekelskiftet 1900 fanns ca 900 prostituerade registrerade. Omkring 70 % av kvinnorna behandlades någon gång för syfilis, och lika många för gonorré.

Byggnaden under besiktningsbyråns tid

Förutom besiktningslokalen fanns det i huset lägenheter för de polisanställda. En bokhållare Gustav Coltin bodde i fastigheten en period, möjligen anställd som föreståndare. Flera strykerskor bodde också här, liksom överkonstapeln och de underställda konstaplarna med sina familjer. Läkarna var inte bo-

satta i huset. År 1882 till 1909 bodde överkonstapeln Pål Dahlkvist här med sin familj, liksom konstapeln Karl Andersson med familj. Från 1914 bodde polisen Karl Anders Hagström med familj i huset. Enligt stadens egna uppgifter hade en ombyggnad skett redan på 1870-talet, då en ny trappa satts in från våning 1 trappa och uppåt, och säteritaket ersatts. Brandförsäkringen ändrades först 1914, och då hade en gjutjärnstrappa med planstenssteg satts in från våning 1 trappa till våning 3 trappor, samt en stentrappa till den nedre vinden. Någon förändring av taket hade enligt beskrivningen inte skett.

I övrigt innehöll huset två klosetter i källaren, i bottenvåningen två rum med kakelugnar och fotpanel, samt ett kök med järnspis. På våning 1 trappa fanns tre rum med bröst- och fönsterpaneler samt kakelugnar. Från en tambur ledde en intertrappa av trä till nästa våning. På våning 2 trappor fanns det tre rum med kakelugnar, bröst- och fotpaneler, samt ett rum avskärmat i tre delar med träskärmar, möjligen besiktningslokalen. Översta våningen innehöll fyra rum med kakelugnar och fotpaneler samt ett kök med järnspis. Till den nedre vinden ledde stentrappa. Hisskappan och takkuporna omnämndes också, liksom italianen. På grund av fastighetens undanskymda läge finns få äldre fotografier, men en bild av Trädgårdstvärgård från 1959 visar att bottenvåningens fönster hade fönsterluckor. Besiktningsbyrån stängdes 1918, och polisfamiljerna flyttade ut.

Upprustning och renovering

År 1968 gjordes en fullständig ombyggnad, och som ofta vid denna tid är uppgifterna om förändringarna knapphändiga. Fasadernas murverk dokumenterades, men det finns inga uppgifter i Stadsmuseets arkiv om inredningarna. Takstolen nyuppfördes, och om det var 1600-talets tak eller ett tak från 1870-talet som revs är svårt att avgöra. Moderna kök och badrum installerades, vilket innebar en del nya mellanväggar uppfördes och några dörröppningar flyttades. Ett soprum med dörr från gatan tillkom i bottenvåningen, öster om porten.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Huset är fyra våningar högt med slätputsade fasader mot Trädgårdstvärgård och Trädgårdsgatan. De har spridda, synliga ankarslutar från medeltid och tidigt 1600-tal. Fönstren ligger i nivå med murlivet, i

den översta våningen är öppningarna lägre och med korgbågig form. Porten har en rektangulär, enkel omfattning av grov, kryssharnad sandsten av okänd ålder. Entrén sker genom en pardörr av halvfransk typ från 1800-talets andra hälft. Taket är plåtklätt med två fall åt två sidor, samt en övre lanternin med glasat takfönster.

Interiör

Portgångens planlösning överensstämmer med beskrivningarna i de äldsta brandförsäkringarna från 1700-talet, liksom stentrappans lopp till nästa

våning. Från våning 1 trappa och uppåt är trappan av gjutjärn med stenlagda steg, insatt under Besikningsbyråns tid. Vilplanen har kalkstengolv, och det översta planet är upplyst genom lanterninens takfönster. Dörrbladen i trapphuset varierar från en helfransk enkeldörr av 1700-talstyp till släta, sentida metalldörrar. I den översta våningen finns en stor variation av dörrfoder, från kraftigt profilerade rokokofoder från 1700-talet och framåt. En stenprofilerad fönsterpanel härrör från 1800-talets inredningar, medan källaren delvis har synliga, medeltida murar samt en ålderdomlig plankdörr med bandgångjärn.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.